

Petros Hovhannisyan: Karadeniz'e gömüldü insanlık

Posted on 21/03/2015

“Rum Manastırının kurtardığı 600 yetim Ermeni çocuğunu Türk askerleri zorla aldılar. Askerler onları gemici Bayraktar Oğlu Rahman'a teslim ettiler. Aldıkları emirle denize açılan gemiciler, çocukları birer birer çuvallara doldurup, ağızlarını sıkıca bağlayarak ve karadan epeyce uzaklaştıktan sonra körpe bedenleri denizin karanlık sularına attılar.”

Yüzyıllar boyunca Ermeniler yığınlar halinde Karadeniz'in Güneydoğu kıyılarında, özellikle Trabzon'dan Samsun'a uzanan sahil boylarında otururlardı. Sadece bu iki şehir arasında bulunan sayısız köylerde değil, Pontusun hemen hemen bütün bölgelerinde de çok sayıda Ermeni yaşardı. Bütünüyle Ermenilerin yaşadığı köylerin sayısı ise 200'ü aşındı. Bir tek Ordu vilayetine bağlı 23 Ermeni köyü vardı. I. Dünya Savaşı arifesinde Trabzon vilayetindeki Ermenilerin tam sayısını belirlemek zordur. Çünkü değişik istatistik verileri birbirlerinden çok farklıdır. Durum böyle olunca verilen bilgiler aceba vilayete mi, kazaya mı yoksa nahiyeye mi ait olduğu tam olarak açık ve net belirtilmemiş muğlak bırakılmıştır. Nitekim 1908 yılındaki Türkiye'nin verdiği resmi istatistiklere göre, Trabzon vilayetinde kayıtlı 46.789 Ermeni ikamet etmektedir. Devrimci Ermeni Federasyoncular (Taşnaklar) Partisi'nin ellerinde bulunan verilerde ise, Trabzon vilayetinde 64.966 Ermeni ikamet etmektedir. Teodik, Trabzon vilayetindeki Ermeni halkının sayısının 65 bin kişi olduğunu, Y. Lepsius ise 53 bin olduğunu söyler. Aynı dönemdeki kaynaklarda 50 bin Ermeni'nin olduğundan söz edilir. Günümüzdeki bazı araştırmacıların kanısınca, savaş döneminde Trabzon il sınırlarında 60 bin Ermeni yaşamaktaydı, bunların 14 bininin Trabzon'un merkezinde oturduğu belirtilmektedir. Samsun bölgesinde 30 bin Ermeni'nin yaşadığı, bunların 5 bininin Samsun şehir merkezinde ikamet ettiği bilinmektedir. A. Melkonyan'ın hesaplarına göre, Büyük Ermeni Soykırımı arifesinde Trabzon vilayetindeki Ermenilerin toplam sayısı Samsun

vilayetiyle birlikte 70 bin kişi civarındadır.

Gayet açık ve net olarak anlaşılacağı gibi, aralarındaki fark, hesaplanırsa en çok 90 bin ve en az 46.789 kişi tutmaktadır. Trabzon Ermenileri'nin sayısı ile ilgili verilen çelişkili istatistik bilgileriyle çok büyük farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Bizce Trabzon'da yaşayan Ermenilerin sayısı hakkında verilen bilgiler, sık sık Trabzon ile Samsun'un sayımları ya ayrı ayrı, ya da birlikte gösterilerek verilir, 47 bin kişilik farkın sebebi de işte budur. Gerçekte bunlar aynı vilayetin sancakları olarak sunulmalıydı. Kimi araştırmacılar Trabzon denildiğinde, akıllarına hemen sancak gelirdi. Demek ki, sayı bir haliyle vilayeti, diğer haliyle de sancağı kapsamaktaydı. Kanımızca, A. Melkonyan gerçeğe daha yakın, çünkü kendisinin önerdiği sayı (70 bin kişi) vilayeti kapsamaktadır. Şu halde, eğer aşağıda Trabzon Ermenileri'nin, Büyük Ermeni Soykırımına uğramış kurbanlarının sayısından söz edilirse, kayıplarının sayıca 70 bin kişi olduğunun belirtilmesi daha gerçekçi olacaktır.

KATLIAMIN ALT YAPISI HAZIRLANIYOR

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nca 1915 yılında Ermenilere karşı başlatılan soykırım, daha 12 Şubat'ta, İmparatorluğun emirleriyle ilk önce Ermeni memurlarının, görevlerinden uzaklaştırılması ve ordudaki Ermeni askerlerin silahsızlandırılmalarıyla birlikte başladı. Aynı zamanda Ermenilerin ilk tutuklanmaları ve toplatılmaları yine bu dönemde gerçekleşti. İttihatçılar, büyük bir şevkle şubat ve mart aylarında Ermenileri kitleler halinde katletmeye hazırlanıyorlardı. Bu olaylar 24 Nisan'da başlayıp, aralık ayına kadar kesintisiz devam etti. Aralık ayı sonunda hemen her şey tamamlanmıştı artık. Trabzon Ermenilerinin Golgotası'nın sayfalarında Ermeni Soykırımı'yla ilgili kara haberlerin özel yeri var. Şehir merkezi, stratejik önemi nedeniyle, daha savaşın ilk günlerinde kanlı olaylara sahne oldu. Ocak 1915'te Rus askeri gemileri Trabzon'a yaklaşmış, askeri hedefleri zorlanmadan bombalamaya başladılar. Rusların bu bombardımanları esnasında çok sayıda sivil yerleşim merkezleri ve evler büyük

hasar gördü. Sivil halktan yaşamını kaybedenler ve yaralananlar oldu. Askeri karargah komutanlığı ve Vali Cemal Azmi, anti Rus ve özellikle de Hıristiyanlara karşı güçlü bir antipropogandaya başladılar. Müslümanların başına gelen bu ani felaketlerin, belaların baş sorumluları ve suçluları Ermeniler olarak gösterilmeye başlandı. Valinin özel olarak tayin ettiği ajan provokatörler, şehirde ve ilçelerde anti Ermeni propogandası yaparak şiddeti körüklemekteydiler. Cephedeki Türk ordularının yenildiği ağır kayıplar vermeye başladığı ve cephenin yavaş yavaş Trabzon'a çekildiği zaman bu propogandanın dozu da artarak şiddetlendi. 1915 yılının şubat, mart ve özellikle de nisan ayında Ermenilerin durumu gittikçe kötüleşti ve kitleler halinde toplu tutuklanmalar, kaçırmalar ve katliamlar başladı.

KATLIAM 13 HAZİRAN'DA BAŞLADI

19 Nisan 1915'de valinin verdiği emir gereğince, Trabzon şehir merkezi ve civarındaki bütün Ermeni köylerinde önceden planlanmış aramalar başlatıldı. Bu aramalarını yoğun bir şekilde üç gün sürdürdüler. Eylemlerinin amacı sanki gizli depolarda saklanan silahların meydana çıkartılmasıydı. Ama maalesef aramalar bir sonuç vermedi, fakat yine de makamlar Ermenilerin silahlı olmadıklarına kanaat getirmediler. Genel tehcir ile kırımlardan önce, Cemal Azmi'nin emri üzerine, Trabzon Ermenileri'nin aktif dini önderlerinden Gevorg Turyan katledilir. Nisan ayında tanınmış 42 ermeni aydını tutuklanır. Bunlar, Samsun'a götürülmek bahanesiyle, şehirden çıkarıldıktan sonra hunharca işkencelerden sonra kafaları parçalanarak öldürülür. İşte Trabzon Ermenilerinin katliamına bu şekilde başladılar. Gayet açık ve net anlaşıldığı gibi, Ermenileri böyle kırmalarının nedeni, hükümetin bunu genel bir niteliğe büründürerek, Ermenilerin toplu katledilmesini, kısacası soykırımı planlı bir şekilde hayata geçirme politikasından başka bir şey olmadığı gerçeğiydi. Nitekim 1915 yılının haziran ayı ortasında Kostantnupoliste Trabzon Ermenileri'nin tehcirine başlanması hakkında karar alınır. Cemal Azmi ve yardımcıları (bunlar arasında azılı katiller ve özellikle de cani Tekkeş Neşat da yer almaktadır) Trabzon'da vakit geçirmeden Ermenilerin tehcirine

başladılar.

Tarih araştırmalarında Trabzon Ermenileri'nin tehcir edildikleri tarihine ilişkin belirsizlikler ve çelişkiler var. Örneğin, H. Taşyan ile C. Braysa göre, tehcir emrinin tarihi 26 Haziran günüdür, Haykazn Ghazaryan ile H. Hovakimyanın fikirlerine göre bu 13 Haziran, Guşakçyan'ın tarihi verilerine göre ise 12 Haziran günü verilmiştir. M. Arzumanya'nın bilincinde ise, bu olay 17 Haziran olarakalmıştır. Con Kirakosyan 23 Haziran ve nihayet Levon Vardan 1 Temmuz günlerinde olduğunu ileri sürer. Bizce burada basit bir yanlış algılama olayı var, o da tehcir emri ve bunun pratikte uygulanma tarihlerinin birbirine karıştırıldığıdır. Gerçekte emir 13 Haziran günü verildi, tehcir ise 5 gün sonra yani 18 Haziran'da başladı. Eski ile yeni takvimlerin birbirine karıştırılması, karmaşaya yol açtı. Nitekim Levon Varda'nın tasbit ettiği 1 Temmuz açıkça diğerlerin kullandıkları 17 Haziran oluyor.

Böylece, Trabzon Ermenileri'nin sürgününe 18 Haziran günü başlandı. Bundan bir gün önce, 40 Ermeni parti üyesi gece tutuklanıp denizde boğduruldu (Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının kemalistlerce Karadeniz'de boğduruldukları gibi.) Daha önce de Trabzon Askeri garnizonuna askerlik görevlerini yapan 500 Ermeni topluca kurşuna dizilmişti.

İNSANLAR CANLI CANLI KARADENİZ'E ATILDI

13 Haziran tarihli tehcir yasına (emri) göre, şehir ve vilayetin Ermenileri tehcire hazır olmalıydı. Sürülenler yanlarında sadece acil ihtiyaç maddeleri ile para bulundurma hakkına sahipti. Böylece 17 Haziran'da oluşturulan ilk kafilе 18 Haziran sabah erkenden şehirden çıktı. Golgota başlandı. 6000 kişilik kafilе kasabadan az uzaktaki deniz kıyısında durduruldu. 19 Haziran'da kafilde bulunan 14-60 yaş arası tüm erkekler gruptan çıkarılıp, elleri bağlı,

50-60 kişilik gruplar halinde, Kalafka deresi yatağından Canik dağına doğru götürüldüler. Yolda, Cevizlik köyü civarında hepsi hunharca katledildi. Kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan diğer grup ise Sırğanlı ovasına kadar yoluna devam etti, bu kabile de yörenin çeteleri tarafından zorla yolları kesilerek durduruldu. Güzel kızlar, gelinler ve genç erkekleri gruptan ayırarak aralarında paylaştılar. Erzincan'a ancak Trabzon'un birinci kafilesinden sağ olarak toplam 700 kişi ulaştı, bunların çoğu da yörenin Kamakh geçidinde kurban gitti. 20 Haziran günü her biri 500-600 kişilik gruplarla ikinci ve üçüncü kabileler Trabzon dışına çıkarıldı. Bunlar hepsinin akibeti de ilk kafilenin akibeti gibi oldu, katledildiler. Birçokları Cevizlik diye adlandırılan bir yerde kurban gitti: Parçalanmış bedenleri Değirmen Dere nehrine atıldılar. Tehcirin ilk günlerinde farklı gerekçelerle kurtarılmış birçok tanınmış ve zengin Ermeni, haziran ayı sonlarında Karadeniz'in karanlık sularında boğduruldu, ayrıca 60'tan fazla hamile kadın canlı canlı denize atıldı. Bir şeyin altını önemle çizerek belirtmek gerekirse, Cemal Azmi Trabzon Ermenileri'ni yollarda öldürmekten daha çok denizde boğmaya tercih ederdi. Çünkü yollarda öldürmeleri halinde cesetlerini gömmeye ihtiyaç duyulacaktı. Özellikle, Trabzon'lu 600 Ermeni çocuğunun toplu halde imhası korkunç ürperticiydi. Rumların Khristaf metropolitisi (Rumların Manastırı), kimi sebeplerden tehcirden kurtarılabilmiş

600 yetim çocuğu toplayıp, onları yetimhanelere yerleştirmek istedi. İlgili makamlar önce razı oldular, ama daha sonra temmuz ayı ortalarında Türk askerleri, çocukları Rum velilerinin ellerinden zorla alıp, sahil kıyısına götürdüler. Askerler onları burada gemici Bayraktar Oğlu Rahman'a teslim ettiler. Aldıkları emirle denize açılan gemiciler, çocukları birer birer çuvallara doldurup, ağızlarını sıkıca bağladı ve karadan epeyce uzaklaştıktan sonra körpe bedenleri denizin karanlık sularına attılar. 600 çocuktan ancak 8 tanesi mucizevi bir şekilde kurtarıldı . Türk gemicilerine rüşvet verip Samsun'a kaçmak isteyen 500 Ermeni'nin kaderi de diğerlerinin akibetiyle aynı oldu. Trabzon'daki ABD konsolosu Crawford'un çabalarıyla kurtarılmış 450 genç Ermeni kızının akibetleri de tüyler ürperticiydi. Türkler önce onları konsolosluğun elinden alıp sonra ırzlarına geçtiler ve Cemal Azmi'nin emriyle Müslümanlaşmaya zorlandılar. Kızların çoğu Müslümanlaşmayı

istememediler, onların ellerinden kurtulmak için intihar ettiler.

1915 yılının sonlarında artık Trabzon şehir merkezi ve vilayetlerinde Ermeni kalmamıştı. Trabzon'daki İtalya Başkonsolosu P. Korini'nin Şubat 1916'da "Mesacero" gazetesi muhabirine verdiği demeçte vurguladığı gibi, artık 1915 yılının sonlarında şehrin 14 bin Ermenisi'nden yalnız 100 kişi kalmıştı, diğerlerinin hepsi 'ya Karadeniz'e, ya da Değirmen Dere nehrine atılmıştı." Nisan 1916 yılında Rus ordusunun Trabzon'a girdiği zaman burada, ancak 15 Ermeni kadın ve 500 yetim çocuk kalmıştı. Yaklaşık verilere göre, Trabzon ili ve civarındaki 70 bin Ermeni'den yalnız 2.800 kişi kurtarılıp, dünyanın değişik yerlerine göç ettirildi.

DİRENİŞ VE İNTİKAM EYLEMLERİ

Trabzon Ermenileri'nin tehcir yasasına karşı bazı yerlerde direnişler örgütledikleri söylenmektedir. Ne yazık ki, bunlar hakkında elimizde yeterli bilgilerimiz pek azdır. Bugün Van, Musa dağı, Urfa'da halk ayaklanarak silaha sarılmış direnmiştir, gücü oranında karşı koymuş teslim olmamıştır. Başka bölgelerde de çarpışmalara girmiş, direnmek için tüm güçleriyle çarpıştıkları bir gerçektir. Trabzon Ermenileri'nin de direndiklerini bu yönlü çabalarını unutmamak gerekir. Hatıralarda bunlara ilişkin anlatımlar var. Tehcirin ilk günü,

20 Haziran'da valinin verdiği emirle hareket eden yandaşları 40 Ermeni erkeğini boğmak amacıyla denize götürecekleri zaman, Ermeniler, kendilerine refakat eden polisler saldırap, onları saf dışı bırakırlar. Ermeniler, çok büyük ve ağır kayıplar vermesine rağmen bazıları kurtarılıp / kurtulup Rusya'ya geçmeyi başarır. Özellikle, Gurgen ile Paruyr Sargsyan kardeşlerin Cemal Azmi'yi öldürme girişimleri oldukça önemlidir. Suikast girişimleri her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da, bu olay Trabzon'daki Ermenilerin kesime boynu bükük gitmediklerini ispatlamaktadır.

Gümüşhane ile Erzincan yolundaki Tekkaşe istasyonunda Türk jandarmalarıyla yaşanan boğuşma oldukça ilginçtir. 100 kadar Trabzonlu Ermeni erkeği tehcir esnasında, kendilerine refakat eden jandarmalara saldırarak, bunları saf dışı bırakır, mavzerleri de alarak dağlara çıkarlar. Sedrak Sargsyan ile Ervand Terteryan da direnişleriyle kahramanlık örneği sergilemişlerdir. Onlar, tehcir emrine asla boyun eğmeyip, evlerinin damlarında mevzilenirler, ateşe ateşle karşılık verirler, Türk asker ve jandarmalarına karşı diş diş direnirler, ve düşmanlarına oldukça ağır kayıplar verdirirler. Son kurşunlarına kadar çarpışır, en son kurşunlarını da kendilerine sıkarak intihar ederler. Özellikle Trabzon yakınlarındaki Khne, Trme, Çar, Şampa dağlarını kendilerine mesken edinen 600'den fazla Trabzon Ermenisi'nin direniş muharebeleri unutulmamıştır. O çarpışmalara önderlik eden Zil Ohannes, Mikayel Zeytuncyan, Hakob Kehyan gibi yiğit insanlardı. 1915 yılı temmuz ve ekim ayları arasında topları ve makineli tüfekleriyle gelen düzenli Türk ordu birlikleri, Konka ormanlarında mevzilenmiş Ermeni yiğitlerini ezmeye ve imha etmeye çalışmış, ama bunda başarılı olamamış, ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Belirtmek gerekir ki, Ermeniler belli aralıklarla ama sürekli ta 1923 yılına kadar mücadele ettiler. Bu tarihte sonra da geriye kalanlar kayıklar, takalarla Karadeniz üzerinden dalgalarla boğuşarak, Rusya ulaştılar. Bunlar silahları ellerinde, yenilmeden, ama memleketlerinden uzaklaşan son 700 Ermeni oldu. Soçi ve Tuapse yerel komünist partisi yöneticileri tarafından 40 günlük haptisten sonra, deniz kıyısı bölgelerinde oturmamak şartıyla hepsi serbest bırakıldı. İşte Trabzon Ermenileri'nin son kahramanlarına olan özlemlerinin şahane sayfası böylece tamamlandı. Başka direniş hareketleri hakkındaki bilgilerimiz maalesef yok, ancak bunların olmadığını değil kuvvetle olduklarını tahmin edebiliriz.

Trabzon kırımlarının örgütçüleri de Ermeni soykırımının birçok sorumluları gibi, hak ettikleri cezaya çarptırıldılar. Vali Cemal Azmi 17 Nisan 1922'de Berlin'de Arşavir Şirakyan tarafından öldürüldü. Cemal Azmi'nin en yakın yardımcısı ve azılı Ermeni düşmanı olan Tekkeş Neşad da yine Ermeni intikamcısının kurşunlarıyla devrildi. Cemal Azmi'nin suç

ortakları Mehmed Ali, İmamzade Mustafa, Niyazi ve diğerleri Kostantinapolis Harp Divanı'nca 1919 yılında değişik süreler ile Malta'ya sürüldü. Trabzon'da İttihatçıların parti komitesi sorumlusu Nayil Bey ise 1918 yılının ateşkes günlerinde Azerbaycan'a kaçtı ve burada da Ermeni intikamcısı tarafından öldürüldü. Trabzonlu Misak Torlakyan Ermeni Nemesis hareketının aktif üyelerindendi.

Misak Torlakyan 18 Temmuz 1921'de Kostantinapolis'te, 30 bin Bakü Ermenisi'nin 1918 yılında vahşice katledilmelerini örgütleyenlerden biri olan Azerbaycan eski İçişleri bakanı Behbut Han Civanşir'iyi tek kurşunla öldürdü. Trabzon Ermenileri'nin cellatlarından Nayil Bey'in, Behbut Han Civanşir'in çok yakın dostlarından birisi olduğunu da unutmamak gerekir.

*Petros Hovhannisyan: Erivan Devlet Üniversitesi, tarih doktoru, doçent

Kaynak: Yeni Özgür Politika, 24 Nisan 2008